

ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ

Τὸ εἰκονογραφικὸ ὕλικὸ τοῦ βιβλίου προέρχεται ἀπὸ τὸ Φωτογραφικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτη Κουσαθανᾶ – Δημοτικῆς Στέγης Μελέτης Πολιτισμοῦ & Παράδοσης, Μύκονος. Μερικὲς ἀπὸ τὶς φωτογραφίες ἔχουν πρωτοδημοσιευτεῖ στὸν Α' τόμο τοῦ βιβλίου τοῦ Π. Κουσαθανᾶ, Ἐνθύμιον Μυκόνου, Σχόλια σὲ φωτογραφίες (1885-1985), Ἰδρυμα Τεχνολογίας & Ἑρευνας, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἀθήνα 1998.

ISBN 978-960-518-444-5

© 2017, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑΣ, Μέλπως Ἀξιότιη 56, 846 00 Μύκονος
© 2017, «ΙΝΔΙΚΤΟΣ» ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Καλλιδρόμιον 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210 8838007. e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΑΓΑΝΕΛΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ

Ὀδοιπορικὸ στὴ Μύκονο τοῦ 1895

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ-ΓΛΩΣΣΑΡΙ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑΣ

ΙΝΔΙΚΤΟΣ
ΑΘΗΝΑΙ 2017

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ νῆσος ἐνέχει τι τοσοῦτον προσφιλές καὶ ἀνεξεργήτως τερπνόν
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΑΓΑΝΕΛΗΣ

α. Ἐνεὸς συλλαμβάνω ἐξαίφνης τὸν ἑαυτό μου

Ἀναγιγνώσκοντες τὸ ἐνταῦθα ἀναδημοσιεύμενο δυσεύρετον ὀδοιπορικόν (1895) «Εἰς τὴν νῆσον» τοῦ Μυκονίου δημοσιογράφου καὶ συγγραφέα τῶν ἀλλοτινῶν καιρῶν Σπυρίδωνος Κ. Παγανέλη (1852-1933), πρωτοδημοσιευθὲν εἰς τὴν ἔφημερίδα Ἐστία ἐν ἔτει 1896, συγκρίνατε τὸ τότε μὲ τὸ σήμερον, οἱ ὀξυνοῦστεροι δὲ ἐξ ὑμῶν τολμήτωσαν, ἔτι περαιτέρω, κατανοοῦντες τὸ παρόν, νὰ προβλέψωσι ὡσαύτως καὶ τὸ μέλλον. Διότι, γνωστὸν τυγχάνει, ὅτι μεγάλη εἶναι ἡ κινητικότητα ἢ χρωματίζουσα τὰ λίαν εὐμετάβλητα ἀνθρώπινα συμφώνως πρὸς τὰς ἱστορικὰς συγκυρίας, τὴν ὀξύνοϊαν ἢ τυφλότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν τύχην.

Μποὺ ντουινὰ τσάρκ φιλέκ
Ἄσκ ὄλσούν τσιβρινέκ,

ἐτραγῶδει τὸ ἴδιον ἔτος ἕνας «ξεπεσμένος δερβίσης», τουτέστιν, «σφαῖρα εἶναι καὶ γυρίζει αὐτὸς ὁ κόσμος, χαρὰ σ' ἐκεῖνον ποὺ ξέρει νὰ τὸν γυρίζει».

Ἐνεὸς συλλαμβάνω ἐξαίφνης τὸν ἑαυτό μου νὰ μιμεῖται γλωσσικῶς τοὺς δύο μακαριστοὺς, βαθύτατα καλλιεργημένους συνομηλικούς ἐκείνων τῶν χρόνων: τὸν κυρ-Σπυρίδωνα ἐκ Μυκόνου καὶ τὸν κυρ-Ἀλέξανδρον ἐκ Σκιάθου, τοὺς γεμάτους ἔγνοια γιὰ Γλῶσσα καὶ Πατρίδα, καὶ ἀναπόφευκτος, ἐν τέλει, καθίσταται ἡ σύγκρισις μὲ τὴν σήμερον. Ἦτις ἔναντι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀποδεικνύεται ἐξ ἀνθρωπιστικῆς καὶ παιδευτικῆς ἐπόψεως πολυπλεύρως καὶ συντριπτικῶς λιποβαρῆς – ἵνα μὴ εἴπω ἀξιοθρήνητος.

Στὴν παροῦσα, πρώτη μετὰ ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια, ἀναδημοσίευση τοῦ σφύζοντος ἀπὸ ἀγάπη καὶ νοσταλγία ὁδοιπορικῶ τοῦ Παγανέλη διατρεῖται πλήρως, βεβαίως, ἡ ὁσμὴ τῆς ὀρθογραφικῆς καὶ γλωσσικῆς εὐωδίας τοῦ πρωτοτύπου, ὅπως ἀρμόζει σὲ παρόμοια ἀξετίμητα κείμενα, διορθώνονται μόνον σιωπηρὰ ὀρισμένα –ἐλάχιστα ἄλλωστε– διαφυγόντα τυπογραφικὰ παροράματα τῆς ἐφημερίδας ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε¹. Γιὰ νὰ μὴ διακόπτεται ἡ ροὴ τῆς ἀνάγνωσσης μὲ διευκρινίσεις ἐντὸς κειμένου σὲ ἀγκύλες, προκρίθησαν ἐδῶ οἱ ὑποσελίδες σημειώσεις, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀσκόνταφα νὰ ἀπολαύσει αὐτὸ τὸ μονα-

1. Τὸ παρὸν τομίδιο ἀποτελεῖ πρόγευση ἀπὸ τὸ κεφάλαιο 10, τοῦ ὑπὸ ἔκδοσιν ἀπὸ τὴν Ἰνδικο ἐντὸς τοῦ 2017 ὀγκώδους τόμου *Παραμυθιὰ Δ΄*, Κείμενα γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Μυκόνου (Ἄγνωστες καὶ γνωστές σελίδες περιηγητῶν γιὰ τὴ Μύκονο καὶ τίς Δῆλες ἀνὰ τοὺς αἰῶνες – Ἐπιτολές & μαρτυρίες ξενιτεμένων).

δικής ευμορφιάς κείμενο. Πρὸς βοήθεια καὶ πάλι τοῦ ἀναγνώστη, ἰδιαίτερος τοῦ νεότερου, καταρτίσθηκε στὸ τέλος τοῦ τομίδιου ἓνα γλωσσάρι τῶν τοπικῶν ἰδιωματισμῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς πλούσιας καθαρεύουσας καὶ ἀρχαιοελληνικῆς γλωσσικῆς ἀρματωσιάς τοῦ Παγανέλη, πού τὴ χρησιμοποιεῖ μὲ ἀξιοσημείωτη εὐστοχία, φυσικότητα καὶ ἄνεση στὸ ξεχωριστὸ αὐτὸ κείμενό του. Ἔτσι, πιστεύω ὅτι κατὰ τὸ δυνατόν ἢ κατανόηση αὐτῆς τῆς ἀκατανόητης γιὰ πολλοὺς σήμερα (ἢ καὶ «μυστήριας» γιὰ μερικούς) γλώσσας θὰ κατασταθεῖ προσβάσιμη κι ἀνέγκαστη στὸν ἐπαρκῆ καὶ ὑπομονετικὸ ἀναγνώστη, πού, ἐὰν ἐπιμείνει, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἀπολαύσει ὄχι μόνο τὴ μοναδικὴ μουσικότητα καὶ λυρικότητα αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσώψυχη εἰλικρίνεια καὶ ἀνιδιοτελεῖ φιλοπατρία τοῦ γράψαντος. Ὁ Παγανέλης εἶχε βαθύτατη μόρφωση, ἢ λογιόσυνη του ὑπῆρξε ἀπὸ τίς ἐμβριθέστερες καὶ στερεότερες στὴν ἐποχὴ του, κι αὐτὸ διακρίνεται σὲ ὅλα τὰ γραφτά του. Ἐπιπλέον, ὑπῆρξε ἄτομο τρυφερό, εὐαίσθητο, αἰσθαντικὸ, τίμιο, μὲ ἀνυπόκριτη ἔγνοια πρὸς τὴν πατρίδα, ἓνας ξεχωριστὸς ἄνθρωπος πού ξεχειλίξε ἀπὸ νοσταλγία, σεβασμὸ, ἀγάπη καὶ συμπόνια γιὰ τὴ χώρα του καί, ἰδιαίτερος, γιὰ τὸ γενέθλιο νησί του, τὴ Μύκονο.

Μὲ τὴν ἔλλιπῆ, δυστυχῶς, σήμερα γνώση, ἀκόμη καὶ τῆς ἴδιας τῆς καθημερινῆς, τῆς χρηστικῆς γλώσσας πού παρέχεται στὰ Ἑλληνόπουλα κατὰ τίς μισερωμένες ἐγκύκλιες σπουδές τους, μὲ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν προχειρότητα πού διακρίνει τὴν ἐποχὴ μας, ἐποχὴ ἀλόγιστης «εὐκολίας», ὁ παλιὸς Μυκονιάτης

συγγραφέας ἴσως θεωρηθεῖ ὅτι ζητάει πολλά ἀπὸ τὸν σύγχρονο, βιαστικὸ ἀναγνώστη τῶν καιρῶν μας, ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι μιὰ λάθος ἐκτίμηση, πού μᾶς ὑποτιμᾷ καὶ μᾶς ζημιώνει. Τὰ παλαιότεν αὐτονόητα γιὰ τὴν ἐνιαία γλῶσσα μας φαντάζουν σήμερα ὑπερβολές, παλιατσαρίες ἀπὸ τοὺς «προοδευτικούς» καὶ ἀναθεωροῦνται ἀλλοπροσάλλως ἀπὸ τοὺς ἄσχετους καὶ προκατειλημμένους γραφειοκράτες. Καημένε Μακρυγιάννη, καημένε Παπαδιαμάντη, Σεφέρη καὶ Ἐλύτη! Μὲ τοῦτα δὲν θέλω νὰ ἰσχυριστῶ, ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ζητᾶς στὴν ἐποχὴ μας οἰκειότητα μὲ τὴν «παρωχημένη», ἀγκαλιὰ τόσο σφριγηλὴ καὶ γοητευτικὴ γλῶσσα τοῦ Παγανέλη. Ὡστόσο, ἀπὸ αὐτὸ ἕως τὴν ἀγλωσσία καὶ τὸν αὐτοσκοπὸ μᾶς ἄκριτης καὶ ἀνιστόρητης ὀρμῆς, πού ζητᾷ ὅλα νὰ τὰ πάρει σβάρνα καὶ συλλήβδην νὰ τὰ κατεδαφίσει στὴν ἐποχὴ μας, δῆθεν γιὰ νὰ λάμψει ἡ μπαγιάτικη καὶ ἀνέξοδη «προοδευτικότητά» μας, ἡ ἀπόσταση εἶναι τεράστια καὶ ἡ ἄβυσσος χαίνουσα. Ἀπὸ τὸν προβλεπτικὸ καὶ τὸν νουνεχτὸ ἄνθρωπο δὲν γίνεταί παρὰ νὰ θεωρηθεῖ ἄσκοπη, ἀτελέσφορη καὶ ζημιογόνα αὐτὴ ἢ τόσο ἄκριτη καὶ ἀνιστόρητη ὀρμὴ. Βεβαίως, εἰάν πάρομε παράδειγμα ἀπὸ τὴν «εὐφράδεια», τὸ γλωσσικὸν «ἀλάνθαστον», τὴν «ἐγνοια» καὶ τὸν «σεβασμὸ», πού διακρίνει τοὺς ταγούς μας, ὅσα τριγύρω μας φαίνονται σὲ πρώτη ματιὰ ἀξήγητα εὐκόλως ἐξηγοῦνται: μεγάλο τὸ ἔλλειμμα καὶ πρὸ τῶν πυλῶν ὁ γλωσσικὸς ἀφελητισμὸς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅμως, ἀρκεῖται ἡ ἐλπίς ὅτι τὸ καταρτισθὲν γλωσσάριο θὰ καλύψει τίς γλωσσικὲς δυσκολίες στὸ ὁδοιπορικὸ τοῦ Παγανέλη καὶ τὰ διευκρινιστικὰ σχόλια θὰ

βοηθήσουν στην κατανόησή του, ώστε ο αναγνώστης να μπορέσει να ευφρανθεί με τις χάρες και τὰ θέληγητρά του, πού εἶναι πολλά καὶ ποικίλα. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωσι, δὲν εἶναι ὁ Παγανέλης πού θὰ βγῆ χαμένος, ἀλλὰ ἐμεῖς, οἱ σημερινοὶ ἀναγνώστες του, πού θὰ χάσομε τὴ μαγεία ἐνὸς ἄγνωστου, γλαφυροῦ, σχεδὸν ἄχρονου, ἄκρως συγκινητικοῦ κειμένου, πού μᾶς ἔρχεται ἀπὸ παλιὰ καὶ παραπέμπει εὐθέως στὶς καλύτερες στιγμὲς τοῦ ἤδη ἀναφερθέντος ἄλλου σπουδαίου νησιώτη συγγραφέα μας, τοῦ Σκιαθίτη Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911).

β. Ὀλίγα γιὰ τὴ μικροῖστορία
τῆς περιβλέπτου νήσου Μυκόνου

Γιὰ τὴ μικροῖστορία, πού δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ ἐλάχιστους, σημειώνω ὅτι ὅταν ὁ Παγανέλης ἐπισκέφθηκε τὴ Μύκονο εἶχε μόλις λήξει ἡ δημαρχιακὴ θητεία τοῦ Θεόδωρου Πέτρου Γρυπάρη (1891-1895) στὴ γενέτειρα καὶ σὲ λίγο θὰ ἐκλεγόταν Δήμαρχος τῶν Μυκονίων ὁ Ζαννῆς Πιταράκης (1895-1899). Καὶ μπορεῖ μὲν γιὰ τοὺς περισσοτέρους αὐτὰ τὰ ὀνόματα νὰ φαντάζουν ἄγνωστα κι ἀσήμαντα, δὲν ἀρμύζει ὅμως τὸ ἴδιο γιὰ τοὺς γηγενεῖς τῆς περιβλέπτου νήσου Μυκόνου. Ἕνας σημαίνων ἄρχοντας τῆς νήσου, ἀλλὰ καὶ τῆς Οὐκρανικῆς Μπαράνοφκα ὡς τὰ 1917, εἶχε κατασταθεῖ ὁ περίφημος Νικόλαος Π. Γρυπάρης (1848-1926), ἀδελφὸς τοῦ προαναφερθέντος δημάρχου Θεόδωρου (1840-περ. 1930) καὶ ἀνιψιὸς τοῦ «λογιωτάτου» Θεό-

δώρου Ι. Γρυπάρη (Μύκονος, 1804-Πειραιᾶς, περ. 1860), πού ἐξέδωσε στὰ 1838 τὸ ποιμενικὸ εἰδύλλιο *Ἡ Βοσκοπούλα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους*², μὲ διαλόγους διανθισμένους μὲ τὸ μυκονιάτικο ἰδίωμα³. Ὁ Νικόλαος καὶ ἡ κόρη του Μαίρη Παρασκευᾶ ὑπῆρξαν εὐεργέτες τῶν συμπατριωτῶν τους σὲ δύσκολους καιρούς (1882-1951)⁴. Τὸν γιουί του Ζαννῆ Πιταράκη, τὸν ἐπονομαζόμενο καπτα-Γιακουμάκη, ἕνα ἀγαθότατο γεροντάκι, πατριὸ τοῦ «Ἀλωλομπέμπη», τοῦ φόβητρου τῶν παιδικῶν μας χρόνων στὴ δεκαετία τοῦ 1950, τὸν πρόλαβα παιδι-παππαδάκι στὸν καθεδρικό ναὸ τῆς Χώρας Μυκόνου ἅμα τε καὶ παραηριουδάκι στὴν ταβέρνα τοῦ Γιαλοῦ τῆ λεγόμενη «τοῦ Πιπεριά», μαθὲς τοῦ πατρός μου, ὑπὸ τίς δύο τελευταῖες ιδιότητες τῆς ζωῆς του: ὡς ἐπίτροπο στὴν ἐνορία τῆς Μεγάλης Παναγιᾶς ἢ Παναγιᾶς τῆς Πηγαδιώτισσας τῶν Γρυπάρηδων, ἀλλὰ καὶ ὡς τακτικώτατο

2. Ἐν Πειραιεῖ 1838, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἠλία Χριστοφίδου «Ἡ Ἀγαθὴ Τύχη», καὶ Β' ἐκδόση πρόχειρα ἐπιμελημένη ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα πού ἔχει γράψει καὶ τὴν εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1981.

3. Βλ. α. Β. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ πνευματικὴ Μύκονος (1825-1970)*, Λαογραφικὸ Μουσεῖο Μυκόνου 1980, σσ. 40-43, καὶ β. ΠΑΝ. ΚΟΥΣΘΑΝΑΣ, «Πνευματικὲς καὶ ἄλλες σημαντικὲς μορφές τῆς Μυκόνου» καὶ «Οἱ Γρυπάρηδες τῆς Μυκόνου», στὰ ὑπὸ ἔκδοση *Παραμυθιὰ ΣΤ'*, *Κείμενα γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία τῆς Μυκόνου (Πνευματικὲς καὶ ἄλλες μορφές τῆς Μυκόνου – Βιβλία, βραβεῖα, ἐπέτειοι καὶ ἐπιστολές)*, 1. & 12., ἀντίστ.

4. Βλ. α. Μ. ΚΑΡΑΒΙΑ, *Ὁδησός, Ἡ λησμονημένη πατρίδα*, Ἄγρα 1998, καὶ β. Π. ΚΟΥΣΘΑΝΑΣ, «Οἱ Γρυπάρηδες τῆς Μυκόνου», στὰ ὑπὸ ἔκδοση *Παραμυθιὰ ΣΤ'*, 12., ὁ.π.

θαμώνα στην ταβέρνα μας μαζί με τὸν ἀχώριστο φίλο καὶ συν-ἀδελφό του, τὸν καπτ' -Ἀθανᾶ. Παρόντες ἀκόμη, ζωντανοὶ καὶ ἀκαταμάχητοι ὄλοι τοῦτοι οἱ φευγάτοι στὴ μνήμη τῶν παλαιότερων – μύρο στὸ χῶμα ποὺ τοὺς σκέπασε!⁵

Ἄξιζε πληροφοριακῶς ν' ἀναφερθεῖ ὡσαύτως καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ ὀδοιπορικὸ τοῦ Παγανέλη (1896), ἐλλείψει μουσειῶν καὶ βιβλιοθηκῶν τὰ ἱστορικὰ κιτάπια, ἀρχεῖα καὶ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῶν δύο ἀδελφῶν νησιῶν Μυκόνου καὶ Δήλου στοιβάζονταν σὲ ἰδιωτικὰ κατώγια (οἰκία Καμπάνη), σὲ δημοτικὲς ἀποθήκες (σημερινὰ γραφεῖα τῆς Δημοτικῆς Ἐπιχειρήσεως Ὑδρεύσεως στὴν Πλατεία Ἁγίας Μονῆς σύρριζα στὴν Πόρτα Γιαλοῦ τοῦ Κάστρου) ἢ στὰ ὑπόγεια τοῦ Σχολείου τοῦ Μαύρου (νῦν Οἰκονομικὴ Ὑπηρεσία καὶ γραφεῖα τοῦ Δήμου Μυκόνου). Ἔτσι, οἱ ἐλάχιστοι τότε ἐπισκέπτες τοῦ νησιοῦ, κυρίως οἱ ἀρχαιολάτρες ποὺ ἀπαραιτήτως περνοῦσαν ἀπὸ τὴ Μύκονο στὸ προσκύνημά τους (ἢ στὸ πλιάτσικό τους) στὴν Δήλο, εἰάν ἐνδιαφέρονταν νὰ τὰ δοῦν ἔπρεπε νὰ ἐπισκεφθοῦν αὐτοὺς τοὺς πρόχειρους καὶ ἀνασφαλεῖς χώρους ἀποθήκευσής τους. Γνωστὸ καὶ χαριτωμένο, ἀληθὲς ὡστόσο καὶ χαρακτηριστικὸ, εἶναι τὸ φημολογούμενο γιὰ τὸν Μυκονιάτη μαθητὴ Ἰωάννη Ν. Σβορώνο (1863-1922), σύγχρονο τοῦ Παγανέλη, ἀργότερα φημισμένο ἀρ-

5. Γιὰ τοὺς προέδρους καὶ δημάρχους τῆς Μυκόνου, βλ. Π. ΚΟΥΣΕΛΘΑΝΑΣ, «Ὅταν ἔφυγα ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τὴ Μύκονο, ἦθελα θάνατο...», στὰ Παραμυλητὰ Α', Κείμενα γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία τῆς Μυκόνου, 14., Ἰνδίκτος 2002, σσ. 148-150.

γαιολόγο-νομισματολόγο διεθνούς κύρους, ιδρυτή του Νομισματικού Μουσείου τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἐπιδίωκε νὰ τιμωρεῖται ἐγκλειόμενος σ' αὐτὰ τὰ ἀνήλιαγα μπουντρούμια, ὅπου ἀνενόγητος μελετοῦσε τὶς μαρμάρινες δηλιανές ἐπιγραφές καὶ ἀρχαιοῦτες ἀντὶ νὰ παρακολουθεῖ τὰ βαρετὰ μαθήματα τῶν δασκάλων του, ποὺ ἀνελλιπῶς τὰ διάθιζε ἢ λεκτικὴ καὶ σωματικὴ βία⁶.

γ. Ἐποντίζετο ἡ ψυχὴ μου, καὶ συνεφύροντο τὰ πάντα Ὅ ἐκ Μυκόνου Σπυρίδων Κ. Παγανέλης (1852-1933), γιὰ νὰ ἐπανέλθω στὸν περὶ οὗ ὁ λόγος, ἦταν γνωστότατος δημοσιογράφος τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀξιόλογος συγγραφέας ἀδίκως λησμονημένος καὶ ὑπὸ τὶς δύο ιδιότητές του σήμερα. Ἀπὸ μικρὸς ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέρασε τὸν μεγαλύτερο χρόνο τῆς ζωῆς του συγκατοικώντας μὲ τὶς ἀδελφές του Γλυκερία καὶ Εὐγενία, παραλλήλως ὅμως, πραγματοποίησε πολλὰ ταξίδια ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, καρπὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν ἐπιφυλλίδες σὲ ἐφημερίδες (Ἐστία, Ἀκρόπολις, Ἐφημερίς, Κλειώ, Σκρίπ, Ἀθήναι, Νέα Ἡμέρα, Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως), συνεργασίες σὲ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς του (Ἐστία, Ἐβδομάς), σὲ ἡμερολόγια (Νέα Ἑλλάς, Κρητικὸν Ἡμερολόγιον, Μεσσηνιακόν, Πανελληνιον, Ἡπειρωτικόν, κ.λπ.), καθὼς

6. Γιὰ τὸν Ι. Ν. Σβορώνο, βλ. πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία στὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Π. ΚΟΥΣΑΘΑΝΑΣ, α. Παραμυθιὰ ΣΤ', 1., ὁ.π., καὶ β. Παραμυθιὰ Η', Θεματικὸς Βιβλιογραφικὸς Ὁδηγὸς γιὰ τὴ Μύκονο.

καὶ ἡ συγγραφή ξεχωριστῶν ὁδοιπορικῶν-ταξιδιωτικῶν βιβλίων, πού ἡ ποιότητά τους μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἐκείνη στὰ ἀνάλογα τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα (1865-1922). Τέλος, συνέγραψε καὶ ρομαντικά μυθιστορήματα, ποιητικὲς νουβέλες καὶ διηγήματα (Ἡ ἀδελφὴ Μάρθα, 1886· Παγήπ, 1889· Εὐρύαλος, 1890, κ.ἄ.) μὲ ἀξιοσημείωτη ἐπιτυχία στὴν ἐποχὴ τους. Ἐπισήμως πρωτοεμφανίστηκε στὰ γράμματα τὸ 1882 μὲ τὸν τόμο Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις, πού ἔτυχαν ἀπανωτῶν ἐπιανεκδόσεων ἕως προσφάτως. Χρημάτισε βουλευτὴς Κυκλάδων, πρόξενος στὴ Φιλιππούπολη, ἔφορος στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἡ γλῶσσα στὰ ἄρθρα καὶ στὰ βιβλία του εἶναι μιὰ αὐστηρὴ ἕως ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα, πού ἂν καὶ μερικοὶ τὴ χαρακτήρισαν ἀκαμπτη, δὲν παύει νὰ καταπλήσσει μὲ τὸ εὖρος καὶ τὸ βάθος τῶν συναισθημάτων της, καὶ συχνὰ νὰ συγκινεῖ μὲ τὴ λυρικότητα-μουσικότητά της, ἐνῶ τὰ θέματά του μὲ ἐπιμονὴ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο κλέος, τὴ ματαιότητα καὶ τὸ ἐφήμερο τῶν ἀνθρωπίνων.

Ὁ Παγανέλης ἦταν ἓνας ἀγνός, ἓνας ἀκέραιος μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξης βαθύτατα πεπαιδευμένος πνευματικὸς ἄνθρωπος, πολίτης καὶ πατριώτης, ἀκριβῶς σὰν τοὺς δύο φίλους του πού ἀναφέρει ἀνωνύμως στὸ κείμενό του. Πρῶτον, τὸν Μυκονιάτη ἀνθρωπιστὴ ἔμπορο, караβοκύρη καὶ εὐεργέτη μὲ τὶς καλλιτεχνικὲς ἀνησυχίες, τὴ μεγάλη καρδιά καὶ τὴν ἀπλόδωρη μπουζοῦ Λαμπριανὸ Ἀμπανόπουλο (1824-1883), πού φίληψε μὲ τὸ οὐρανόπεμπτο φιλοδώρημά του μιᾶς συνολικῆς σεισάχθειας τοὺς ἐργατικούς, τοὺς ψαράδες καὶ τοὺς γεωργοὺς-κτηνοτρόφους τοῦ

νησιῶν, τοὺς καταχρεωμένους στοὺς αἰμοδιψεῖς τοκογλύφους⁷. Καὶ δεύτερον, τὸν ἐκ Μεσολογγίου ὀρμώμενο, ἐξέχοντος ἠθικῶς ἀναστήματος, σπουδαῖο πολιτικὸν ἄνδρα Ἐπαμεινώνδα Δελιηγε-
ώργη (1829-1879).

Ἀπὸ τύχη ἀγαθῆ, τῇ συνεργίᾳ τῆς κ. Οὐρανίας Πολυκαν-
δριώτη, Διευθύντριας Ἐρευνῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορικῶν
Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τὴν ὁποία θερμὰ
εὐχαριστῶ κι ἀπ' ἐδῶ, ἔφτασε ἐπιτέλους στὰ χέρια μου τὸ 2016,
μετὰ ἀπὸ ἔρευνες δεκαετιῶν, σαρωμένο ἠλεκτρονικὰ ἀπὸ τὰ
πρωτότυπα φύλλα τῆς ἐμβληματικῆς ἐφημερίδας Ἐστία, ὅπου
πρωτοδημοσιεύτηκε στὴ στήλη «Μικρὰ Ἐπιφυλλίδες» τὸ 1896,

7. Γὰ τὸν Λαμπριανὸ Ἀμπανόπουλο καὶ τὴν οἰκογένειά του στὴ νεότερη
ἱστορία τῆς Μυκόνου, βλ. καὶ τὰ διαλαμβανόμενα στὰ ἐξῆς: Π. ΚΟΙΣΛ-
ΘΑΝΑΣ, α. «“Ὀκταήμερος περιήγησις ἐν τῇ νήσῳ Μυκόνῳ” τὸ 1883 ἀπὸ
τὸν φοιτητὴ τῆς Φιλολογίας Ε. Ι. Κανέλλη», στὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Παραμιλιτὰ
Δ', 8., ὅ.π.: β. «Πνευματικὲς κι ἄλλες σημαντικὲς μορφὲς τῆς Μυκόνου»,
«Τὸ γερμανικὸν φόβητρον στὴν Μύκωνον», «Ἐνας λογοτέχνης κι ἕνας ἔρα-
σιτέχνης φωτογράφος: Σπυρίδων Παγαγιέλης (1852-1933) καὶ Νικηφόρος
Λ. Ἀμπανόπουλος», στὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Παραμιλιτὰ ΣΤ', 1., 3. & 14., ὅ.π.,
ἀντίστ., καθὼς καὶ γ. Ἀσύνητα μόνον τὰ δύσκολα (Ἀρχεῖο μετεωρολο-
γικῶν, αἰσθηματικῶν καὶ λοιπῶν συμβάντων), Ἰνδικτος 2016, σποράδην: ὁ
Σπυρίδων Παγαγιέλης εἶχε ἐκφωνήσει ἐπικήδειο γιὰ τὸν φίλο του Λαμπριανὸ
στὴ Μεγάλῃ Παναγίᾳ ἢ Παναγίᾳ Πηγγαδιώτισσα στὴν Ἀλευκάντρα Μυκό-
νου: βλ. Σ. Κ. ΠΑΓΑΝΕΛΗΣ, «Ἐπικήδειος λόγος πρὸ τοῦ νεκροῦ τοῦ Λαμ-
πριανοῦ Ἀμπανόπουλου, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ Μυκόνου»,
πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημ. Αἰὼν στίς 28-11-1883, σ. 4, καὶ
ἀναδημοσιεύτηκε στὴν ἐφημ. Νέα Μύκωνος, φ. 338 (1976), σ. 2· ἐκτενὲς
ἀπόσπασμα καὶ διευκρινίσεις βλ. στὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Παραμιλιτὰ Δ', 8., ὅ.π.

τὸ ἄγνωστο καὶ λησμονημένο κείμενο τοῦ Σπυριδῶνος Παγανέ-
λη «Εἰς τὴν νῆσον», ὁδοιπορικὸ στὸν γενέθλιο τόπο τοῦ δημο-
σιογράφου καὶ συγγραφέα, τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1895⁸. Εἶναι ἓνα
ἄξιοπρόσεκτο κείμενο ἐξαιρετικῆς καλλιπέπειας, ἀξιοθαύμαστης
γλωσσικῆς εὐστοχίας καὶ ἀκρίβειας, γεμάτο εὐλικρινῆς συναί-
σθημα, λυρισμὸ καὶ ἀγάπη γιὰ τὴ φύση, ἴσως ὁ συγκινητικότερος
καὶ νοσταλγικότερος ὕμνος (ἢ καὶ ἐλεγεία), ποῦ ἔχει ποτὲ συντε-
θεῖ γιὰ τὸ περιώνυμο, ἀλλὰ κατὰ μεγάλο μέρος λαφυραγωγημέ-
νο πλέον Κάλλος τοῦ νησιοῦ καὶ γιὰ τὸν χαρακτήρα τῶν κατοί-
κων του, «τῶν ἐξαίρετων τούτων νησιωτῶν παρ' οἷς ἐναμίλλως
ἀκμαΐζει εὐφυΐα, ἀγαθότης, φιλοξενία, καὶ ἡ φυσικὴ ἐκείνη εὐγέ-
νεια. ἦν οὐδεμία ἀνατροφή δύναται ποτε νὰ διδάξῃ».

Ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ ἔφτασε, ἐπιτέλους, στὰ χέρια μου αὐτὸ
τὸ πολυαναμενόμενο καὶ πολύτιμο, ὑπεραιωνόβιο δημοσίευμα,
πρώτη ἐνέργειά μου ἦταν ἡ ἀνυπόμονη ἀνάγνωσή του, μᾶλλον
ἢ ἀποκωδικοποίηση καὶ ἡ δακτυλογράφησή του. Ξεθωριασμέ-
νο, σχεδὸν σβησμένο πιά στὰ φύλλα τῆς παλιᾶς ἐφημερίδας, δη-
μιούργησε προβλήματα κατὰ τὴν ἐπίπονη ἀντιγραφή του. Ἀκο-
λούθησε ὁ σχολιασμὸς του. Ἰπῆρχαν πολλὰ νὰ πεῖ κανεὶς, ἀλλὰ
γιὰ νὰ μὴν κουράσω τὸν ἀναγνώστη μου ἀρκοῦμαι ἐδῶ σὲ ὀλί-
γα· τὰ ὑπόλοιπα καὶ οὐσιωδέστερα, ἄλλωστε, ξεχειλίζουν ἀπὸ τὸ
ἴδιο, τὸ μοναδικὸ αὐτὸ κείμενο τοῦ Παγανέλη.

8. Εἶχε δημοσιευτεῖ σὲ ἐννέα συνέχειες, ἀπὸ τὴς 27 Ἰαν. ἕως τὴς 05 Φεβρ.
1896· στίς 29 Ἰαν. δὲν ὑπῆρξε δημοσίευσή.

Όταν ὁ συγγραφέας ἐπισκέπτεται τὸ φίλτατο νησί τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1895 εἶναι ἤδη σαράντα τριῶν ἐτῶν, μέσα στὴν πλήρωσιν ποὺ χαρίζει ἡ ὠριμότης τῆς ἡλικίας. Μακριὰ ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς πρωτεύουσας, καθαρὸς ἀπὸ τὰ «μιάσματα» καὶ τοὺς «ρύπους» τῆς πολυάσχολης πόλης, κοντὰ στὴν ἀνέγγιχτη, τὴν παρθενικὴ τότε φύσιν τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας, δίπλα σὲ φίλους καὶ πατριῶτες ἀγαπημένους, γεμάτος υἰγεία καὶ ὁμορφιά, εἰρηνεμένος, ἀφήνει λεύτερες τὶς αἰσθήσεις του νὰ ρουφήξουν τοὺς χυμοὺς τῆς γλυκύπικρης μαγείας. Δοξάζει καὶ ὑμνεῖ τὴ ζωὴ ὁ «ἀπαισιόδοξος» καὶ «πεισιθάνατος» κατὰ τοὺς συγκαίριους τοῦ Παγαρέλλης, πλὴν ὅμως δὲν ἀποληρημονιέται, ἀντιθέτως διατελεῖ ἀκαταπαύστως σὲ ἐργήγηση «μελετώντας» μέσα στὴν ἀπόλυτη πλήρωσιν ἐκείνη τὴ σκιά ποὺ συχνὰ σκιάζει τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς τῶν στοχαστικῶν ἀνθρώπων: τὴ σκέψιν τοῦ ἐφήμερου τῶν ἀνθρωπίνων, τῆς μοίρας ποὺ ἀναπότρεπτα θὰ κόψει κάποια στιγμή τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. Μέσα στὴν ἀπόλυτη χαρὰ, κρατᾶ ταυτοχρόνως ἀνοιχτὰ καὶ ἀγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του μπροστὰ στὸ ἀναίσθητο ντραμίδι τοῦ χρόνου, στὴν ἔκπτωση τῶν ἀξιῶν, ἴδια καὶ τότε μὲ τὴ σημερινή, στὰ προβλήματα τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ποὺ καὶ πάλι περνοῦσε μιὰ περίοδο χαλεπῶν στιγμῶν: πτώχευση τῆς χώρας ἤδη ἀπὸ τὸ 1893, πολιτικὴ ρευστότητα, ἀπανωτὲς ἐκλογές, ἀνευθυρίαστος λαϊκισμὸς, γαλίφικες ὑποσχέσεις, καινούργιες ταραχές καὶ ἐπαναστατικὴ ἀναμπουμπούλα στὴν Κρήτη – εἶναι ἡ ἔναρξιν ἀκόμη μίας Κρητικῆς Ἐπανάστασης (1895-1898). Σὲ λίγο θὰ ἔχομε καὶ τὸν ἀτυχή, «ἀκήρυκτο» πό-

λεμο τοῦ 1897. Ὅλα τοῦτα ταράζουν τὸ πνεῦμα καὶ γεμίζουν τὴν καρδιά τοῦ φιλοπάτριδος καὶ προβλεπτικοῦ Παγαρέλη μὲ σκοτεινοὺς οἰωνούς. Στὴν Ἀθήνα νιώθει σὰν πουλί κλεισμένο στὸ κλουβί του, πού μόνον σὰν βρίσκεται στὸν γενέθλιο τόπο ἀπελευθερώνεται κι εἶναι εὐτυχισμένο, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν παύει νὰ στοχάζεται καὶ νὰ θρηνεῖ τὴ μοῖρα τῆς γενεᾶς τῶν ἀνθρώπων, πού σὰν τὰ μικρὰ τρεχαντήρια αὐλακώνουν τίς θάλασσες γιὰ νὰ χαθοῦν σὲ λίγο διὰ παντός τὰ ἔγχη τους στὸν ὀρίζοντα:

Ἐκεῖ, ρεμβάζοντα εὐτυχεστέρους ἐθνικούς καιρούς, μὲ κατελάμβανε συνεχῶς ἡ ἐσπέρα... ποῖαι ὀδυνηραὶ ἀθυμίαι, ποῖαι σκέψεις ἀλγεναὶ μὲ συνετάρασσον..., ἐποντίζετο ἡ ψυχὴ μου, καὶ συνεφύροντο τὰ πάντα...

Ὡσὰν νὰ βλέπω ἐμπροστὰ μου τὸν εὐαίσθητο συγγραφέα μὲ τὸ πλατὺ μέτωπο καὶ τὰ εὐγενικὰ χαρακτηριστικά, μὲ τὴ σολωμικὴ κόμη, τὸν ἐλληνοπρεπῆ μύστακα καὶ τὸ εὐπρεπισμένο γένειο, πού ἔχει ἀρχίσει νὰ γκριζάρει προῶρως, ἔτσι ὅπως μᾶς τὸν διέσωσε ἓνα ἐξαιρετικὸ φωτογραφικὸ πορτραῖτο τοῦ ὑπογραμμμένου ἰδιοχείρως ἀπὸ τὸν ἴδιο⁹. Οἱ ρεμβώδεις καὶ μελαγχολικοὶ ὀφθαλ-

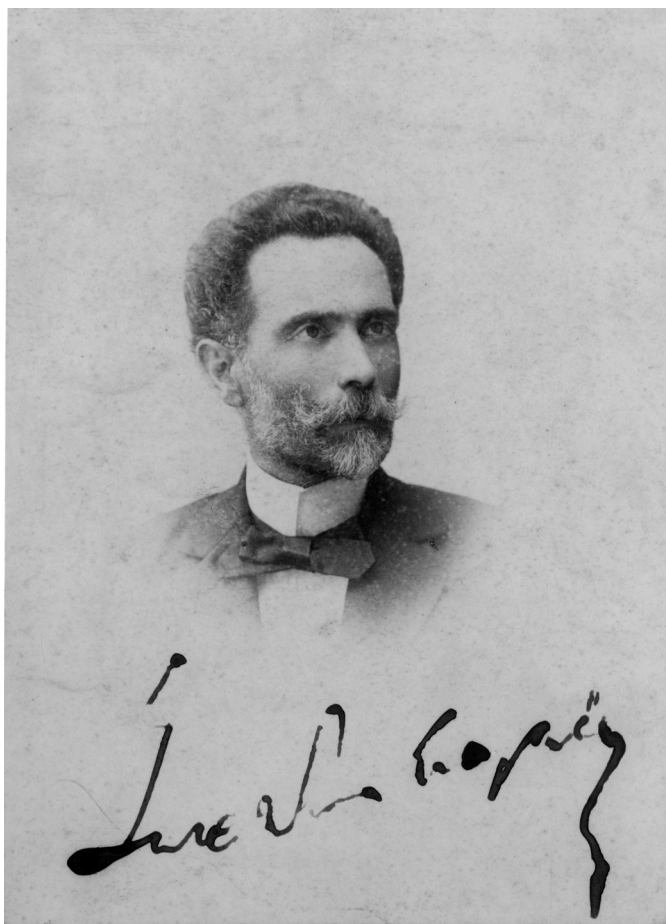
9. Πρόκειται γιὰ τὴ δημοσιευμένη ἐδῶ φωτογραφία τοῦ Σ.Π., πού ἀνήκει στὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτη Κουσαθανᾶ – Δημοτικῆς Στέγης Μελέτης Πολιτισμοῦ & Παράδοσης, καὶ προέρχεται ἀπὸ ἓνα κακοπαθημένο καὶ μισολεηλατημένο λεύκωμα τῆς παλιᾶς οἰκογένειας τῶν Γρυπάρηδων, πού ἀπὸ τύχη διασώθηκε τὴν τελευταία στιγμὴ· βλ. Π. ΚΟΙΣΑΘΑΝΑΣ, «Πνευματικὲς κι ἄλλες σημαντικὲς μορφὲς τῆς Μυκόνου» καὶ «Οἱ Γρυπάρηδες τῆς Μυκόνου», στὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Παραμυθιὰ ΣΤ', 1. & 12., ὁ.π., ἀντίστ.

μοί του βυθισμένοι σὲ μιὰ στοχαστικὴ ἐνατένιση «μεταξὺ οὐνείρου καὶ ἐγρηγόρσεως», ταξιδεύουν ὀνειροπολώντας πρὸς τὸ λιμάνι εὐτυχισμένων ἀναμνήσεων νόστου, πού τις χαρίζουν ἀπλόδωρα τὸ φῶς κι ὁ ἀγέρας τοῦ ἀγαπημένου, ὁμορφου νησιοῦ. Τὸν βλέπω στὶς ἐκδρομὲς καὶ τίς ἐξερευνήσεις του στὶς ἀγαπημένες του τοποθεσίες – Ἀνωμερά, Ἀρμενιστή, Τοῦρλο, Γιαλό, Καμινάκι – νὰ ἀπολαμβάνει τίς εὐωδιὲς τῆς διψασμένης γῆς, νὰ ἀγάλεται μὲ τὰ χρώματα τῆς αὐγῆς καὶ τοῦ δειλινοῦ, καὶ μὴ λησμονώντας τὴν ιδιότητά του ὡς συγγραφέα νὰ χαράζει «φίλτατα ὀνόματα» πάνω στὴν ἄμμο ἀπολαμβάνοντας «τῆς γλυκυπίκρου ὀδύνης» νὰ βλέπει «αὐτὰ ἀφανιζόμενα ἀπὸ τὴν ἔλευσιν τοῦ κύματος» τῆς θαλάσσης, τοῦ κύματος τῆς ζωῆς· τέλος, νὰ παιζογλαντίζει καὶ νὰ δροσίζεται μὲ τὸ μελέμι καὶ τὴ θάλασσα ὡσὰν ἄθῳο καὶ ξέγνοιαστο παιδί φωνάζοντας κατὰ μόνας προσγειωμένος μὲ τὸν δικό του τρόπο «εἰς ὑγίαν τῆς Ζωῆς», ἀλλὰ κι «ἐβίβα τοῦ Θανάτου».

δ. Ὄνομα, ὅπερ ἐσελάγισε ὡς ὁ δρόμος
καὶ ἡ λάμψις διάττοντος

Ἐς προσεχτεῖ στὸ ἀναδημοσιευόμενο κείμενο ἡ συγκινητικὴ τελευταία συνάντησι τῶν δύο γκαρδιακῶν φίλων, ὅπως ἦδη προεῖπα, τοῦ ζῶντος Σπυριδῶνος Παγανέλη καὶ τοῦ πρὸ δωδεκαετίας ἦδη τότε ἀπβιώσαντος σπουδαίου ἀνθρώπου καὶ εὐεργέτη τῶν ἀναξιοπαθούτων Μυκονιατῶν Λαμπριανοῦ Ἀμπανόπουλου

ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ
[1895]

Φωτογραφικό πορτραίτο τῷ Σπυρίδωνος Παγανέλη (1852-1933) μὲ ἰδιόχειρη ὑπογραφή τὸν καιρὸ πού ἔγραψε τὸ Ὀδαιορικὸ του γιὰ τὴ γενέτειρα (ἀπὸ τὸ φωτογραφικὸ ἀτελιὲ A. Rhomaïdès, Maison fondée en 1870, Rue Nike No 24 & 26 & Place de la Constitution No 1, Athènes).

Α΄

Σεπτέμβριος 1895

Πρὸ μικροῦ ἐπανῆλθον ἀπὸ τὴν πεφιλημένην νῆσον, τὴν
 ἐξαιρετικῶς ἀνεμόβλητον ἐκ πασῶν τῶν Κυκλάδων.
 Εἶχον ὄροσεράς ἕαρος αὐρας ἀφήσει ἐκεῖ, ἐπανεύρισκον
 δ' ἐδῶ ἀφόρητα θάλπη θερινοῦ ἡλίου ἐξατμίζοντα εἰς θερ-
 μοὺς θρόμβους πᾶσαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Συσκευασμέ-
 νον, ὡς τὸν εἶχον ἀποθέσει κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν,
 ἔβλεπον ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας τὸν μικρὸν ὁδοιπορικὸν σάκ-
 κον μου, χωρὶς νὰ ἔχω τὸ θάρρος νὰ τὸν ἀποσκευάσω.
 Ἦσθανόμην ὅτι ἡ παράταξις τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα
 ἐνέκλειε, πολλὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀναμνήσεις τῆς νήσου,
 θὰ μὲ ἔθλιβε βαθέως, ἀνέβαλλον δὲ θαρρῶν εἰς τὸν χρό-
 νον καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ τὴν καθιστῶσαν ἐξίτηλα καὶ
 τὰ μᾶλλον ἀνεξίτηλα τῶν πραγμάτων. Ἡμέραν τινα τὸν
 ἀνέσυρον ἀπὸ τῆς γωνίας εἰς ἣν κατέκειτο· ἐχαλάρωσα
 τοὺς σφιγκτῆρας, καὶ ἠρξάμην ἀτάκτως ἐξάγων ὅ,τι ἐν
 σπουδῇ, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναχωρήσεως, εἶχον ἀποθέ-
 σει εἰς τὸ βάθος του. Ἰσχυρότεραι τότε ἐπῆλθον αἱ ἀνα-
 μνήσεις τῶν καλῶν ἡμερῶν, ἃς εἶχον διέλθει ἐκεῖ, τέρπων
 ὀφθαλμοὺς καὶ ψυχὴν εἰς τὴν θέαν τῶν ὠραίων ἀκτῶν
 τῆς, τῶν ἰδιορρυθμῶν τοπίων τῆς, πρὸ πάντων δὲ τῶν
 κατοίκων αὐτῆς, τῶν ἐξαιρέτων τούτων νησιωτῶν παρ'
 οἷς ἐναμίλλως ἀκμάζει εὐφυΐα, ἀγαθότης, φιλοξενία, καὶ

ἡ φυσικὴ ἐκείνη εὐγένεια, ἣν οὐδεμία ἀνατροφή δύναται ποτε νὰ διδάξῃ.

Ἐρριψα χαμαὶ τὰ ἀγροτικὰ ὑποδήματά μου καὶ καθ' ὃν χρόνον ἐταλαντεύοντο κόκκοι ἄμμου ἐκύλισαν ἀπὸ τὸ ἔνδον τοῦ πέλματος. Τὸ ἔνδυμά μου ἔφερον ἔτι, ἰσχυρῶς ἐσφιγμένον διὰ καρφίδος, ξηρὸν ἄνθος, «προβάσι» εἰς τὴν νῆσον καλούμενον καὶ ὅπερ εἰς τὴν σχισμὴν ἀγγιᾶλου πέτρας εἶχον ἐγὼ αὐτὸς δρέψει ἀναρριχηθεὶς πρὸς τὴν ἀπορροῶγα. Τὸ ἐπανωφόριόν μου διετῆρει ἔτι τὰ ἴχνη λευκῆς ἀσβέστου ἀποτυπωθέντα ὅτε, κεκοπιακῶς ἐσπέραν τινά, ἐκάθησα ἔξωθεν ἀγροτικοῦ οἰκίσκου, καὶ ἐρειδόμενος εἰς τὸν τοίχον ἔβλεπον ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου καταδυόμενον βραδέως τὸν ἥλιον ὀπισθεν τῶν ὀρέων τῶν Κυκλάδων. Παρὰ πᾶσαν τὴν συνεχῆ καὶ συνήθη αὐτοῦ θέαν, συναρπάζει ὅμως πάντοτε τὸ σιωπηλὸν ἐκεῖνο μεγαλεῖον τοῦ φωτεινοῦ ἀνακτος, ὅστις, ἔτοιμος νὰ βαπτισθῇ εἰς τὸν πόντον, ἐκτείνει, εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς ἀτμοσφαιρας ὄρια τὴν πορφύραν αὐτοῦ, περιάγων ἐπὶ βραχὺ μεγαλοπρεπὲς βᾶδισμα μικρὸν πρὶν ἢ, διανοίγων τὸ κολοσσαῖον ὕσγινον τῆς μεσημβρίας παραπέτασμα, ἀφανισθῇ ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, τότε μόνον, κατὰ τὴν ὥραν τῆς δύσεως, δυναμένων ν' ἀτενίσωσι τὸ ζωηφόρον καὶ λαμπρὸν ἄστρον.

Σφοδρῶς διέσεισαν τὴν οὐτῶ ἡρεμουῖσαν ψυχὴν μου τὰ ἀθύρματα ἐκεῖνα. Ὅπως ἀναπολήσω ἀλησιμονήτους

στιγμὰς δὲν εἶχον ἀνάγκη τῆς ἀφώνου προτροπῆς ἀντικειμένων εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους συλλεγέντων, οὐδ' ἐκτυλίξεως ἐπεισοδίων καὶ εἰκόνων ὧν ὀθόνη καὶ χρῶμα ὑπῆρξαν αἱ ἐκδρομαί, αἱ ἀκταί, τὰ τοπία, αἱ ἐργύτεραι καὶ ἀπώτεραι τῆς νήσου σκηνογραφίαι. Ἐὰν ἡ εὐτυχία ἡδύνατο νὰ δοθῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον, βεβαίως θὰ ἦμην εὐτυχῆς ἐν τῷ ἡσυχῶ βίῳ, ὃν διῆλθον εἰς τὴν νῆσον. Εἶχον λησμονήσει καὶ λησμονηθῆ. Τὸ ἀφρίζον κῦμα ὅπερ ὑπὸ ἀεναίου ἀνέμου κεντριζόμενον ἐρρόχθει ἀδιαλείπτως εἰς τὰς παραλίας καὶ τοὺς βράχους μὲ εἶχε παντελῶς ἀπομονώσει ἀπὸ τοῦ κόσμου. Διετέλουν εἰς εἶδός τι εὐτυχοῦς ἀναισθησίας, καὶ μόνον ἡ θάλασσα, οἱ αἰγιαλοί, αἱ μικραὶ χαράδραι, οἱ πετρώδεις λοφίσκοι καὶ βουνοί, ὁ φωτεινὸς οὐρανός, τὸ διάστερον στερέωμα, ἡ φύσις μόνη μὲ ἀπησχόλει, ἐν τῇ εὐφροσύνῳ θεᾷ καὶ τῷ ὕψει τῆς ἀπολαύσεως τῆς. Ὅσοι ἀναλίσκουσιν ἑαυτούς, ἀτυχεῖς δεσμῶται προσπεπατταλευμένοι εἰς τὸν Καύκασον τοῦ βιοτικῷ ἀγῶνος, ὅσοι ποθοῦσι τὸν κατὰ φύσιν βίον χωρὶς νὰ δύνανται νὰ τὸν ἀποκτήσωσι, θὰ ἐννοήσωσι τὴν εὐτυχίαν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὅποτε ξένος πρὸς τὸν κόσμον, ἀλλότριος εἰς πᾶσαν μέριμναν, ἐν πλήρει ἡθικῇ ἐπαρκείᾳ διατελῶν, ἤνοιγον ἀκορέστως τοὺς πνεύμονάς μου εἰς τὴν πνοὴν τοῦ ὀροσεροῦ πνεύματος, καὶ ἀνέπνεον, ἀνέπνεον ἀπλήστως. Ἵπερθεν λαμπρῶς ἠκτινοβόλει ὁ ἥλιος· ἔμπροσθεν κυανῆ ἐσαλεύετο ἡ ὕγρα τῶν θαλασσῶν ἔκτασις, καὶ περίξ γε-

λόεσσα ἢ φύσις, ἐξέχεε παρά πᾶσαν τὴν ξηρότητα αὐτῆς, βαθὺ καὶ γλυκὺ θέληγητρον οὐτινος τὴν δύναμιν καὶ τὸ μυστήριον ἀδυνατῶ νὰ ἐρμηγεύσω.

Ἐνίοτε ἡ σφοδρότης τοῦ ἀνέμου ἠπειλεῖ νὰ μὲ κρημίσῃ ἀπὸ τοῦ μικροῦ ὕψους τοῦ κυματοπλήκτου βράχου. Ἄλλοτε τὸ τάχος τοῦ κύματος, φερομένου ἰσχυρότερον ὑπὸ τὸ τάχος τοῦ ἀνέμου, ὑπερεπήδα τὴν ὑγρὰν ζώνην καὶ τολμηρότερον ἐπήρχετο ὑγραῖνον τὰ ὑποδήματα μου. Ἀνεζήτουν τότε σκοπιμωτέραν θέσιν, καὶ ἀνευρίσκων ὑψηλεώτερον κρησφύγετον ἐκαθήμην ἐκεῖ, τὴν θάλασσαν ἔχων πάντοτε πρὸ ἐμοῦ καὶ ὄρασιν καὶ ἀκοήν τέρπων εἰς τὸ βοῖζον κῦμα καὶ εἰς τὴν ἀνεξάντλητον τῆς θαλάσσης ποικιλίαν ἐν πάσῃ τῇ ἐνότῃ τῶν σκηνῶν τῆς. Πόσας ὥρας ἔμενον ἐκεῖ ἀγνοῶ. Λησμονεῖ τις τὸν χρόνον ὅταν τὸν διέρχεται ὑπὸ τὴν πρᾶον συγκίνησιν τοιούτων στιγμῶν. Καὶ ὅταν ἡ ἐλαττωθεῖσα δύναμις τοῦ φωτός, ἡ κατευνασθεῖσα ὀρμὴ τῆς θαλάσσης, οἱ ἠπιώτεροι συριγμοὶ τῶν ἀνέμων ἀπειργάζοντο ἰσχυροτέραν τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρὸ καὶ ἤδη εἰκόνας, ἠγειρόμην τότε ἀπὸ τὸ πέλαγος τῶν σκέψεων, τὸ πολὺ εὐρύτερον ἀπὸ τὸ θαλάσσιον, καὶ ἀνανήφων ἀπὸ τὴν ἡδονικὴν ἐκείνην καὶ ἀδιατάρακτον ρέμβην, ἔβλεπον ὅτι ὁ ἥλιος ἐφήπτετο ἡδὴ τῶν ἀκροτάτων παρυφῶν τοῦ ὀρίζοντος.

Ἡ ἐσπέρα ἐπήρχετο καὶ τὸ θέληγητρον τῆς φωτεινῆς ἡμέρας ἐνέδιδεν ὑπὸ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ γλυκυτέρου ἔτι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑ, Προλεγόμενα	7
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΑΓΑΝΕΛΗ, Εἰς τὴν Νῆσον	55

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Γλωσσάρι	117
Βιβλιογραφία	137

ΤΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΣΠΥ
ΡΙΔΩΝΟΣ ΠΑΓΑΝΕΛΗ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙ
ΕΥΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙ
ΔΑ ΕΣΤΙΑ [1896] ΜΕ ΦΙΛΟ
ΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΝΑ
ΓΙΩΤΗ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑ ΣΤΟΙ
ΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔ
ΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑ
ΦΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΙΝΔΙΚ
ΤΟΥ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΚΑΝ
ΑΝ Ο ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΚΑΙ Ο
ΠΕΤΡΟΣ ΓΙΑΡΜΕΝΙΤΗΣ ΤΗΝ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΕΙΧΕ Ο ΜΑΝΩΛΗΣ ΒΕΛΙΤΖΑ
ΝΙΔΗΣ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ Α.Ε. ΚΑΙ ΒΙ
ΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΤΣΙΜΙΓΑ ΤΟΝ
ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2017 ΓΙΑ ΛΟ
ΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙ
ΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ

Ἀριθμὸς Ἐκδόσεως: 387

Ἀντίτυπα Α' Ἐκδόσεως: 1.000

